

WACŁAW URUSZCZAK (Kraków)

Krakowski komentarz reguł prawa z początku XVI wieku

(*Lectura super titulo de regulis iuris Libro Sexto*)*

I. Wstęp; II. *Regulae iuris* w doktrynie średniowiecznej i w Polsce; III. Krakowska *Lectura super titulo de regulis iuris Libro Sexto*; IV. Pochodzenie; V. Autor.

I

W pierwszej połowie XVI w. w oficynie krakowskiego drukarza Floriana Unglera wydana została anonimowa *Lectura super titulo de regulis iuris Libro Sexto*¹. Zawiera ona komentarz 88 reguł prawa figurujących w ostatnim tytule (5, 12) kodyfikacji papieża Bonifacego VIII z r. 1298 zwanej *Liber Sextus*. *Lectura* cieszyła się dużą poczytnością, skoro drukowano ją aż sześciokrotnie — kolejno w latach: 1512, 1524, 1531, 1537, 1542.

Dziełko to nie było dotąd znane bliżej ani historykom prawa, ani historykom kultury, w szczególności polskiego piśmiennictwa XVI w. Wzmiankują o nim jedynie bibliografie: K. i S. Estreicherów (*Bibliografia polska*, t. XXI i t. XXX) oraz J. Bara i W. Zmarza (*Polska bibliografia prawa kanonicznego od wynalezienia druku do 1940 r.*, t. I: *Od wynalezienia druku do 1799 r.*); skąpe informacje spotykamy również w wydanej przed blisko półtora wiekiem *Historii literatury polskiej* H. Wiszniewskiego². Z prac historyczno-prawnych należy

* Bibl. Jag. Cimelia: 0.7, 0.43, 0.44, 0.494. Teksty przytaczam wg. Cim. 0.494 (wyd. 1512).

¹ 8°, k. 47 (wyd. 1524) — 72 (wyd. 1512); braki kart, liczne błędy. Por. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXI, s. 138 oraz J. Bara i W. Zmarz, *Polska bibliografia prawa kanonicznego od wynalezienia druku do 1940 r.*, t. I: *Od wynalezienia druku do 1799 r.*, Lublin 1960, s. 125 (nr 1006 - 1011). Zob. też *Polonia typographica saeculi sedecimi*, z. III: Florian Ungler — Kraków, Pierwsza drukarnia 1510 - 1516, z. V Florian Ungler — Kraków, Druga drukarnia 1521 - 1536, opr. H. Bułhak, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964.

² H. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. IX, Kraków 1842, s. 324.

wymienić tu *Kulturę prawniczą* S. Estreichera³; ostatnio kilka zdań poświęciła jej K. Bukowska w swej pracy o Tomaszu Dreznerze⁴, przejmując w całości informacje podane w *Bibliografii polskiej* Estreichera. Warto by tedy — i taki jest cel niniejszej pracy — bliżej przedstawić ów pomnik prawny oraz, wobec jego anonimowości, spróbować rozwiązać zagadnienie autorstwa.

II

Jednym z elementów europejskiej kultury prawniczej są reguły prawa, jak na przykład: *Nemo plus iuris in alium transferre potest, quam ipse habet* czy *Nemo potest ad impossibile obligari* itp., wywodzące się z prawa rzymskiego. Reguły te weszły do współczesnej kultury prawniczej dzięki średniowiecznej nauce prawa, dla której były jednym z donioślejszych problemów. W średniowieczu stworzono wyjątkowo ciekawą teorię w oparciu o odkryte w XI w. *Digesta Justyniańskie*, które w ostatnim tytule 50 księgi zawierały zestawienie 211 reguł prawa (D., 50, 17). Zainteresowanie nimi płynęło stąd, że były to lapidarne maksymy, łatwe do zapamiętania i stanowiące dobry argument w uczonych dysputach; wiele też na ich temat pisano. Ze względu na aktualność reguł teoria ta, jak i cała problematyka *regulae iuris* budzi duże zainteresowanie współczesnej nauki prawa. Ostatnio ukazały się dwie obszerne prace S. Caprioli z Rzymu i P. Steina, z Uniwersytetu w Cambridge⁵.

Punktem wyjścia i zarazem podstawą średniowiecznej teorii reguł prawa był tekst Paulusa (D., 50, 17, 1) w brzmieniu *Littera bononiensis*⁶: *Regula est, quae rem quae est breviter enarrat. Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat. Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur et, ut ait Sabinus, quasi causae coniunctio*⁷ *est, quae simul cum in aliquo vitiata est, perdit officium suum.*

³ S. Estreicher, *Kultura prawnicza w Polsce XVI wieku*, (w:) *Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 46.

⁴ K. Bukowska, *T. Drezner 1560 - 1610*, Warszawa 1960, s. 39.

⁵ S. Caprioli, *Tre capitoli intorno alla nozione di „regula iuris” nel pensiero dei glossatori*, *Annali di Storia del Diritto*, V - VI, 1961 - 62, s. 221 - 374; Ch. Lefebvre, *Règle de droit*, (w:) *Dictionnaire de droit canonique*, VII, Paris 1965, coll. 541 - 545; P. Stein, *Regulae iuris. From juristic rules to legal maxims*, Edinburgh 1966, s. 131 - 152.

Wyjaśniając pojęcie *regulae iuris* korzystałem przede wszystkim z pracy P. Steina.

⁶ P. Stein, o.c., s. 133.

⁷ Tak wg *Littera bononiensis*; współczesne wydania opierają się na rękopisie florenckim (tzw. *Florentina*), gdzie poprawnie: *causae coniunctio* (przedstawienie sprawy), co korespondowało z *brevis rerum narratio*. *Causae coniunctio* [singul.!] było niejasne; stąd duże trudności interpretacyjne i rozbieżności w doktrynie średniowiecznej.

Wyróżniano w nim szereg zagadnień, które można ująć w następujące trzy kwestie:

- (1) czym jest reguła i jak powstaje,
- (2) co jest źródłem mocy reguły,
- (3) jaki jest wzajemny stosunek reguły i wyjątku.

Ad (1) W średniowieczu — pierwszym, który komentował Justyniańskie *regulae iuris* był Bulgarus, wybitny przedstawiciel bolońskiej szkoły glosatorów. Był bardzo ceniony w średniowiecznej nauce prawa jako jeden z tzw. *quattuor doctores* (Bulgarus, Jacobus, Hugo, Martinus) — uczniów założyciela szkoły glosatorów Irneriusza. Regułą prawa poświęcił on dwie prace⁸: *Introductiones*, znaną też jako *Excerpta legum* (podręcznik prawa napisany dla kanclerza kurii rzymskiej, kardynała Emeryka) oraz *Apparatus ad tit. De diversis regulis iuris*⁹. Rozwiązując kwestię pierwszą w oparciu o tekst D. 50, 17, 1, zdefiniował regułę prawa jako: *brevis rerum narratio et quasi cause coniunctio*. Zwrócił więc uwagę na zwięzłą formę reguł (*brevis narratio*) i wskazał, że z istoty swej stanowi ona połączenie (*coniunctio*) pojedynczych *causae*, w drodze niejako uogólnienia (*regula, que est de singulis quasi collecta universitas*) na zasadzie podobieństwa. Jako przykład Bulgarus podał, iż pierwotnie było ustanowione, że dzikie zwierzęta, jak ryby czy ptaki, zawładnięte, stawały się własnością zawłaszczającego; później uogólniono to w zasadę, iż zawłaszczyć można wszystkie rzeczy niczyje. Bulgarus utożsamiał *causa* i *res* z obu członów swojej definicji reguły; rozumiał przez nie nie tyle „sytuację faktyczną” (Stein), a raczej — jak można wnosić z podanego przykładu — przypadki, kiedy zostały zastosowane normy szczegółowe. Jest to zresztą zgodne z inną — aprobowaną przez Bulgarusa — zasadą przytoczonej l. 1, iż reguła powstaje z prawa (*Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat*).

Koncepcję Bulgarusa pogłębił inny wybitny bolończyk Jan Bassianus († 1197). Według niego termin *causa* znaczył nie *res* lecz *ratio*. O powstaniu reguły jako *coniunctio cause* decydowało więc nie podobieństwo łączonych przypadków, lecz ich wspólna *ratio*, to jest ta sama *aequitas* (słuszność) rozstrzygnięć prawnych w poszczególnych przypadkach¹⁰.

Poglądy Bassianusa, rozwinięte następnie przez jego ucznia Azona († 1230), zaaprobowaly dalsze pokolenia legistów. Prawie bez zmian pow-

⁸ Zob. F. C. v. Savigny, *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*, Bd. IV, przedruk z wyd. 1850, Bad Homburg und Darmstadt 1961, s. 102 i n. oraz P. Stein, o.c., s. 132. Bulgarusa cyt. za S. Capriolim, o.c., s. 341 - 342.

⁹ Rękopis tego dzieła odkrył w Leningradzie A. Vetulani (*Un manuscrit du Digest Neuf de Leningrad*, (w:) *Mélanges ku czci prof. Grosso* w druku).

¹⁰ *Johannes Bassianus aliter: regula quidem coniunctio cause dicitur, quia coniungit eandem causam, idest rationem (redditam in uno) pluribus aliis, in quibus eadem equitas statuitur* — (Azzo, *Ad Digestum Novum*) Cyt. za S. Capriolim, o.c., s. 361.

tarza je Akkursjusz († 1260) w swojej słynnej *Glossa ordinaria in Digestum Novum*¹¹; spotykamy je także u późniejszych pisarzy¹². Pewnym wyjątkiem byłby tu Bertrand, biskup Metz¹³; jednakże również i on, aprobuując Bulgarusową definicję reguły (*Est autem regula coniunctio cause cum causa*), dopuszcza możliwość rozumienia *causa* jako *ratio* (*Vel causam, si placet, apellemus rationem quae habetur de rebus*). Bertrand zwraca też uwagę, że najpierw musiały być szczegółowe normy prawa, skąd dopiero wysnuto reguły ogólne (*prius preiacebant particularia iura ex illis collata est uniuersalis regula*).

Ad (2) Kwestia źródeł mocy reguł prawa (*potestas*) wynikała na tle interpretacji fragmentu Paulusa: *Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est regula fiat* i łączyła się z zagadnieniem prawotwórczej funkcji reguł. Bulgarus — który powyższy tekst Digestów interpretował dosłownie — stał na stanowisku, że reguła zawiera w sobie to, co już jest prawem; nie reguła tworzy prawo, a przeciwnie, sama była przez nie tworzona (*regula ut duximus continet id quod est ius; non autem ipsa facit ius, set ipsa per ius fit*). Wspomniany już Bertrand rozróżniał między powstaniem reguły (*inventio et constitutio*), kiedy wywodzi się ona z prawa, a jej zakresem obowiązków (*officium*) i utwierdzeniem (*confirmatio*), gdzie właśnie z reguły wynika prawo. (*Hinc est quod, quantum ad inuentionem et constitutionem, ex iure est regula; set, quantum ad officium et confirmationem, ius ex regula. Per regulas enim iura confirmantur*).

Tezę, iż reguła może tworzyć prawo, najpełniej wyraził Akkursjusz. Reguły — jego zdaniem — tworzą prawo wyjątkowo w sytuacjach prawem nierozstrzygniętych, ze względu na tę samą *aequitas*, w poszczególnych rozstrzygnięciach prawnych — przypadkach (*super casibus in quibus eadem est aequitas; nec tamen sunt in iure positi, bene facit ius*).

Ad (3) Bulgarus utrzymywał, że wyjątki (*exceptiones*) są czymś spoza reguły (*cum enim officium sit regule, ut singule complectatur, quod autem excipitum non complectitur, dici potest — — et viciari et eius officium non exerceri*).

Inaczej kwestię tę rozstrzygnął Placentinus († 1192) autor komentarza do Bulgarusowego *Apparatus ad tit. De diversis regulis iuris*. Opiera-

¹¹ Akkursjusza *Glossa in Digestum Novum*, przedruk w: *Corpus Glossatorum Iuris Civilis*, IX, Turyn 1968 k. 294 coll. b.

¹² Jan Andrzejowy: *officium autem regule est plures similes casus simul iungere clauo rationis*. (*Liber Sextus decretalium cum glossa Johannis Andreae, tit. De regulis iuris*, Bassel, N. Kessler, non post 1489, Bibl. Jag. Inc. 493 k. CXXVIII a).

¹³ J. F. v. Schulte, *Die Geschichte des Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, Bd. II, Stuttgart 1877. P. Stein, o. c., s. 147; Bertrama przytaczam za S. Capriolim, s. 346 - 347.

jąc się na regule D, 50, 17, 147 (*Semper specialia generalibus insunt*)¹⁴, stwierdził, iż wyjątki są zawarte w samej regule (*exceptio cum regula continuetur*). Ponieważ wtedy nie mogłoby mieć miejsca przewidziane przez Sabinusa (D, 50, 17, 1) ograniczenie zakresu funkcji reguły (*perditio officium*), Placentinus przyjął, że owo ograniczenie zachodzi, gdy przewiduje je prawo, z którego powstała reguła (*Placentinus dicebat (regulam) vitiari posse, si idem ius quod regula breuiter in quibusdam casibus primo statuit, statutum quis in exceptis casibus intelligat*)¹⁵.

Polemikę z Placentinusem podjął Azo. Wyraźnie stwierdził, że wyjątki nie są zawarte w regułach, lecz są poza nimi; reguły doznające wyjątków są fałszywe. (*Dico ergo exceptiones non esse de regula; immo extra regulam sunt, argumento D. de pe[nis] sanctio* (D, 48, 19, 41); *immo quia extra regulam sunt, regula uitiatur et perdit officium suum. Ideoque fere omnes censeo esse dicendas falsas*)¹⁶.

Dyskusję tę kontynuował Akkursjusz (*Glossa ordinaria*). Ze swej strony, argumentując przeciw tezie Azona o fałszywości reguł doznających wyjątków, dał wyraz pogładowi, iż wyjątek potwierdza regułę (*Est tamen ar. contra in auten. de non ali. § non autem, ubi innuit firmari regulam per ea que excipiuntur*)¹⁷.

W prawie kanonicznym początkowo przez *regulae iuris* rozumiano przepisy, którymi rządziły się zakony; później upowszechniła się etymologiczna definicja Gracjana przejęta od Izydora z Sewilli, że reguła jest normą kierującą i określającą pravidła postępowania (*Regula dicta est eo quod recte ducit, nec aliquando aliorum trahit*, D. 3, c. 2)¹⁸.

Pierwszym kanonistą, który wprowadził do prawa kanonicznego reguły prawa był Bernard z Pawii. W ostatniej księdze swego zbioru dekretów papieskich, zwanym później *Compilatio prima* (przed 1187 r.)¹⁹, zamieścił tytuł *De regulis iuris* (5, 37); podał w nim 14 reguł prawa kanonicznego, niewiele mających wspólnego z regułami Digestów. Poglądy Bernarda z Pawii w przedmiocie reguł prawa — znane z *Summa decretalium* — nie były oryginalne; w większości zapożyczył je od legistów.

W kanonistyce drugiej połowy XII w. pojęcie reguł prawa doznało pomieszczenia z tak zwanymi brokardami, to jest zwięzłymi, ogólnymi re-

¹⁴ Zob. *Corpus Iuris Civilis*, vol. I Digesta ed. T. Mommsena, Berolini 1922 s. 871.

¹⁵ Azo, *Ad Digestum Novum*. Cyt. za Capriolim, o.c., s. 362.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ *Accursii glossa*, o.c., k. 294 coll. b.

¹⁸ E. Friedberg, *Corpus Iuris Canonici*, P. I. *Decretum magistri Gratiani*, Lipsiae 1922.

¹⁹ E. Friedberg, *Quinque compilationes antiques*, Lipsk 1882, s. VI i n. Datę powstania *Compilatio prima* na okres przed r. 1187 przesunął A. Vetulani (por. tegoż: *Sredniowieczne rękopisy plockiej biblioteki katedralnej*, *Roczniki Biblioteczne* VII, 1963, z. 3 - 4, s. 333 i przyp. 28).

gułami, które podawały alegaty tekstów prawnych przemawiających *pro* i *contra* w stosunku do proponowanego rozwiązania kwestii prawnej²⁰. Brokardy również uznawano za *regulae*; stąd np. zbiór brokard Damasusa († 1230) nosił tytuł *Brocarda sive regulae canonicae*.

Wiek XIII przyniósł stworzenie nowego zbioru prawa kanonicznego — Dekretałów Grzegorza IX (1234). Za wzorem *Compilatio prima* pomieszczono w nich tytuł *De regulis iuris*. Znalazło się w nim 11 reguł zaczerpniętych ze zbioru dekretałów Bernarda z Pawii, uzupełnionych tylko o jedną regułę (c. 11 *Indignum est*); były to bardziej wskazania natury moralnej niż reguły prawa. Odtąd jednak *regulae* na stałe weszły do *Corpus iuris canonici*.

Owczcześni wybitni kanoniści, między innymi Jan Theutonicus († 1245), a zwłaszcza Hostiensis (Henryk de Segusio, † 1271), wbrew poglądom niektórych legistów, utrzymywali, że reguła nie tworzy prawa; jest tylko abstrakcyjnym przypadkiem, od którego zawsze dozwolone są wyjątki.

Dalszy rozwój nastąpił pod koniec XIII w., kiedy papież Bonifacy VIII, sam wybitny jurysta, powołał trzyosobową komisję z Wilhelmem de Mandagoto, arcybiskupem Embrun na czele, dla opracowania nowego zbioru dekretałów papieskich. Rezultatem ich pracy był wspomniany już zbiór nazwany *Liber Sextus*, ogłoszony bullą *Sacrosanctae* w 1298 r. Na końcu tej nowej kodyfikacji umieszczono tytuł *De regulis iuris* grupujący 88 reguł prawa, przejętych w znacznej mierze z Digestów. Dawniejsza nauka przyjmowała, że autorem tego tytułu był włoski prawnik Dinus de Mugello († 1304)²¹, wybitny znawca obojga praw; dzisiaj pogląd ten został zarzucony²². Dinus być może współpracował z komisją przy opracowywaniu tytułu o regułach prawa, lecz trudno jest go uznać za autora²³. Bez wątplenia był on jednakże twórcą szeroko rozpowszechnionego w średniowieczu, jak i w czasach nowożytnych, komentarza do ka-

²⁰ Van Hove, *Prolegomena*, wyd. II, Mechliniane—Romae 1945, s. 449. Wyjaśnienia pojęcia *brocarda* spotykamy także w naszym dziełku: *hec regula* [reg. 37] *est brocardica seu continet in se brocardicum iuris. Ipsa enim est disputabilis in utramque partem. Unde brocardicum in iure dicitur, quod est disputabile per multa iura ad utramque partem affirmatiuam in negatiuam, sicut problema neutrum in loyca; de quo in primo topi. [Topica Cyserona]. Utrum mundus sit eternus an non. Et ad hoc probandum adducuntur fortes rationes pro et contra.*

Słowo *brocarda* wywodzi się zapewne nie ze złożenia słów *pro* i *contra* (tak Kantorowicz), lecz z łacińskiego *broccus* (z wystającymi zębami) dla oznaczenia przeciwstawnych sobie *argumenta disputatoria*. Por.: P. Weimar, *Argumenta brocardica*, *Studia Gratiana*, XVI, Bononiae 1967, s. 89 - 123.

²¹ Zob.: F. C. v. Savigny, o. c., Bd. V, s. 447 - 464; J. F. v. Schulte, *Die Geschichte des Quellen*, s. 176.

²² Tak jeszcze Van Hove, o. c., s. 365.

²³ Por. L. Faletti, *Dinus Mugellanus*, (w:) *Dictionnaire de droit canonique*, vol. IV, coll. 1250 i n.; P. Stein, o. c., s. 150.

nonistycznych reguł prawa (*De regulis iuris in Sexto*). Dinus wskazał, iż reguła tworzona jest z szeregu pojedynczych przypadków, posiadających tę samą *ratio determinationis*, przez sprowadzanie przypadków do jednego z nich²⁴. Za Akkursjuszem przyjmował, iż reguła nie tworzy prawa, jeżeli *casus*, którego dotyczy jest przewidziany przez prawo, a tworzy jedynie tam, gdzie *aequitas* wobec luki w prawie skłania do rozstrzygnięcia w myśl reguły²⁵.

W XIV w. zainteresowanie regułami prawa było powszechne w całej prawie Europie²⁶. Pojawiły się liczne komentarze zarówno do całego *Liber Sextus*, jak i do samego tylko tytułu *De regulis iuris*. Najsłynniejsze to: komentarz reguł Jana Mnicha, dalej *Glossa in Sextum* i *Quaestiones mercuriales super regulis iuris* Jana Andrzejowego, czy dzieła XV-wiecznego prawnika Filipa Franchusa — *Lectura super sexto decretalium* i *Lectura super titulo de regulis iuris in VI*.

Szczególnie popularne były dzieła wspomnianego Jana Andrzejowego, *fons et tuba iuris*, jak nazywali go współcześni²⁷. Jego Glosa do *Liber Sextus* rychło została uznana za zwyczajną (*glossa ordinaria*), zaś *Quaestiones mercuriales* należało obok *De regulis iuris* Dinusa do najczęściej powoływanych dzieł komentujących *regulae iuris*. Dużą poczytnością cieszyły się też inne jego prace poświęcone kodyfikacji Bonifacego VIII, jak *Novella* czy *Additiones ad Apparatum Sexti*. W *Quaestiones mercuriales* Jan Andrzejowy prawdopodobnie jako pierwszy ujął reguły prawa alfabetycznie według pierwszych liter incipitów, uzupełniwszy je wykazem reguł z Digestów.

Doktryna tworzyła nowe reguły prawa, jednakże *regulae iuris* Digestów i *Liber Sextus* były uznawane za autentyczne; ich znajomość była dla ówczesnych prawników niezbędna. Kursowały więc liczne odpisy samych reguł jak i najsłynniejszych komentarzy.

Zainteresowanie regułami da się stwierdzić także i w Polsce. W pierwszej połowie XIII w. znalazł się na naszych ziemiach komentarz reguł

²⁴ *Et ex his casibus singulariter determinatis et ad eandem rationem determinationis pertinentibus constituitur regula generalis* — (De regulis iuris, zob. przyp. 38, k. A3r).

²⁵ *regula* — — *in iam determinatis et exceptis non faciat ius. Sed in non determinatis in quibus est eadem idest equitas faciat seu constituat ius.* (ibidem k. A3r).

²⁶ Por. P. Stein, o. c., s. 153 - 179. O średniowiecznych pomnikach prawa i literatury prawniczej w Czechach zob. M. Boháček, *Literatura středověkých právních škol w rukopisach kapitulní knihovny olomoucké*, Praha 1960, to samo w języku włoskim w *Studia Gratiana*, t. VIII (1962), s. 305 - 421.

²⁷ S. Stelling-Michaud, *Joannes d'Andrea*, (w:) *Dictionnaire de Droit Canonique*, t. VI, Paris 1954, coll. 89 - 92; zob. też S. Kuttner, wstęp do ed. *Joannis Andreae in quinque decretalium libros novella commentaria*, Torino 1963, s. VIII.

Azona (obecnie w Ms 89 Biblioteki kapituły krakowskiej)²⁸; przywiózł go prawdopodobnie wraz z innymi tekstami kanonistycznymi i romanistycznymi Iwo Odrowąż. Z XIV w. znamy rękopis *Quaestiones mercuriales* Jana Andrzejowego w zaginionym podczas ostatniej wojny Ms 27 Biblioteki kapituły plockiej, który przywiózł do Polski — jak przypuszcza A. Vetulani²⁹ — Jakub z Korzkwi. Zainteresowanie regułami wzrosło szczególnie w XV w. w związku z odnowieniem krakowskiego *studium generale*. Z tego okresu zachowały się rękopisy z tekstami reguł *Libri Sexti*, uzupełnionych niekiedy regułami prawa z Dekretalów Grzegorza IX (Bibl. Jag. Ms 2540 ff. 195v — 196v) czy Digestów (Bibl. Jag. Ms 2398 ss. 223 - 235 *Regulae iuris omnibus*), a także kopie sławnych komentarzy (Dinusa de Mugello w Ms 390 Bibl. Jag. ff. 151 - 179).

Zachowały się również wyraźne ślady działalności naukowej polskich prawników. Są to, sporządzane do słynnych dzieł, repertoria (*Repertorium* Mikołaja z Mirzyńca do *Questiones mercuriales* w Ms 27 Biblioteki kap. plockiej)³⁰ czy suplementy (*Supplementum* do *Questiones mercuriales* w Ms 2398 Bibl. Jag.)³¹. Jeszcze liczniejsze niż rękopisy były pojawiające się w końcu XV w. inkunabuły³². Wiąże się to bez wątpienia z erygowaniem w uniwersytecie krakowskim w 1491 r., z legatu znakomitego polskiego kanonisty Jakuba z Szadka, katedry *regulae iuris*³³. Złoty wiek przyniósł samodzielne polskie opracowania. Z początkiem drugiego dziesięciolecia ukazała się właśnie *Lectura super titulo de regulis iuris Libro Sexto*, którą tutaj bliżej się zajmę; znane są też inne prace o regułach, jak Grzegorza z Szamotuł (w rękopisie Bibl. Jag. 2539), Jana Tucholczyka (w *Epitome pontifici ac cesarei iuris*, Cracoviae F. Ungler 1534)³⁴ czy Wojciecha z Pilzna (Cracoviae, H. Wietor 1535)³⁵. Podkreślić należy, że w Polsce zainteresowanie regułami prawa występowało również i w późniejszym okresie, aż po wiek XVIII; zajmowano się nimi w literaturze prawniczej³⁶, przenikały również do pomników prawa polskiego³⁷.

²⁸ A. Vetulani, *Un manuscrit bolonais du chapitre cathédral de Cracovie*, Eos, t. XLVIII/2, (1957), s. 389 - 409; tenże, *Oporę wobec prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Annalecta Cracoviensia, I, Kraków 1969, s. 377 i przyp. 27.

²⁹ A. Vetulani, *Sredniowieczne rękopisy*, o. c., s. 337 - 338.

³⁰ Tamże, s. 401.

³¹ Zob. W. Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki UJ*, II, Kraków 1877, s. 574.

³² Por. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, red. A. Kawecka - Gryczowa, 2 vol., Wrocław—Warszawa—Kraków 1970.

³³ H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 191 - 192; W. M. Bartel, *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego przed reformą Kołłątajowską (Próba zarysu)*, Krakowskie Studia Prawnicze, III (1970), s. 167, 173.

³⁴ Por. I. Bari W. Zmarz, o. c., t. I, s. 114 - 115 (nry 923 - 924); Por. także K. Koranyi, o. c. (przyp. 52).

³⁵ Ibidem, s. 123 - 124 nr 1012.

³⁶ Ibidem, s. 123 - 124 nry 1013 - 1016.

³⁷ *Reg. Non licet actori quod reo licitum non existit* (in VI° R. J. 32) została

Krakowska *Lectura super titulo de regulis iuris Libro Sexto* była zapewne refleksem owej popularności *regulae iuris* w naszej doktrynie i praktyce prawnej. Z tego też względu problem recepcji reguł prawa w Polsce zasługiwałby na odrębne, szersze opracowanie.

III

Lectura super titulo de regulis iuris Libro Sexto stanowi objętościowo niewielki komentarz 88 reguł prawa, wypełniających ostatni tytuł wielkiej kodyfikacji prawa kanonicznego z 1298 r. *Liber Sextus* Bonifacego VIII. Właściwy wykład poprzedza jedynie krótki wstęp. Anonimowy autor wyjaśnił w nim, dlaczego reguły prawa pomieszczone zostały na końcu Digestów i ksiąg Dekretów Grzegorza IX; powołał tu głosę zwyczajną (*Glossa ordinaria*) do rubryki ostatniego tytułu Digestów (D, 50, 17, 1), wskazując, iż reguły wywodzą się z pozytywnych przepisów prawa zaczerpniętych ze wszystkich wcześniejszych tytułów Digestów. (*Et ratio huius ponitur hic in glo. magna super rubro, quia regulae iuris ex iure, non autem econtra sumuntur. Et hec continuatio sic facta respicit omnes titulos precedentes*). Z kolei nawiązał do historii powstania reguł z *Liber Sextus*, wskazując, iż Bonifacy VIII w ślad za Dinusem de Mugello polecił ułożyć w swej kodyfikacji tytuł „*De regulis iuris*”, *in quo sub breuitate verborum collegit ea que in allis libris iuris per verba plura et varia disseruntur confuse*.

Wstęp do naszej Lektury stanowi w części przeróbkę wstępu do znanego w Średniowieczu komentarza *regulae iuris* wspomnianego Dinusa de Mugello³⁸. Najlepiej zilustruje to porównanie obu tekstów:

Komentarz Dinusa

Premissis casibus singularibus et eorum determinatione ipsum cedentibus titulis singulariter intellecta. Quia non est nouum, ut quod expressim propositum est ad regulam reducatur, que compendiosa narratione omnia difussive tradita comprehendat, ut ff.eo.l.j. et ad l. Aquilia. l. si seruus seruorum. § inquit lex. Ideo dominus noster pontifex, videlicet domi-

Lectura

Nam regula iuris compendiosa narratione que alibi in multis iuris partibus diffuse tradita sunt comprehendit. L.j.ff.eo. ti. Ideo dominus noster summus pontifex

ujęta w *Formula processus* następująco: *Idem volumus actore intelligi, cum liceat actori quod et reo* — (O. Balzer, *Corpus Iuris Polonici*, vol. IV Kraków 1906, s. 51 art. 18). Por. też art. 268 Korektury Taszyckiego z 1532 r. (*Correctura statutorum*, wyd. M. Bobrzyński, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. III, Kraków 1874, s. 72); *Reg. Quod omnes tangit ab omnibus debet approbari* (in VI° R. J. 29) została ujęta w art. 2 Korektury Taszyckiego (o. c., s. 9).

³⁸ *De regulis iuris in Sexto*, Pescia, Typographus Canaro, 24 III 1492 (Bibl. Jag. Inc. 1268).

nus Bonifacius papa VIII, lux mundi, regula morum, ecclesie decor, partie honor, iuris illuminator, post precedentes tractatus posuit titulum de regulis iuris, in quo sub breuitate verborum collegit ea que in aliis partibus iuris per verba plura et varia disseruntur confuse.

dominus Bonifacius papa VIII lux mundi, regula morum, ecclesie doctor, iuris illuminator, secundum Dy(num) hic posuit titulum de reg. iur. in quo sub breuitate verborum collegit ea que in aliis libris iuris per verba plura et varia disseruntur confuse.

Sam wykład reguł prawa w naszej Lekturze prowadzony był według szeroko rozpowszechnionej w Średniowieczu — w Polsce utrzymującej się daleko dłużej — metody egzegetycznej³⁹. Stosujący ją wykładowca komentował treść i formę poszczególnych fragmentów *Corpus iuris*, kierując się dość sztywnymi zasadami wykładu, zachowując nadto systematykę danego zbioru prawa. Rozpoczynał od podania rubryki (*dicendo summam*, — o ile istniała, po czym przytaczał dla ilustracji fikcyjny stan faktyczny (*ponendo casum*). Dalszym etapem była główna część wykładu, kiedy wykładający odczytywał treść przepisu (*legendo litteram*), analizował pojęcia ogólne (*distinctiones*) — często przy pomocy metod logicznych; z kolei profesor przedstawiał przepisy podobne (*similia*), rozwiązywał *contraria*, formował reguły ogólne (*notabilia*). Wykład kończył się omówieniem najważniejszych glos.

Temu schematowi odpowiada mniej więcej wykład z krakowskiej *Lecturae*. Każdą regułę poprzedza jej dwuwyrazowy *incipit*; obok niego podany został jej numer kolejny, po czym następuje właściwy tekst. Dają się w nim wyróżnić dwie wyraźne części: pierwsza to *casus*, drugą stanowi właściwy komentarz; części te oddziela od siebie tekst reguły w pełnym brzmieniu.

Kazusy zostały sformułowane na podstawie przepisów prawa kanonicznego podanych wprost lub w drodze odesłania do przepisów powołanych w Glosie zwyczajnej do *Liber Sextus* Jana Andrzejowego. Autor mówi tu przeważnie w pierwszej osobie, niejako od siebie; powtarzające się imiona „bohaterów” kazusów to Ticius i Bertha. Kazusy na ogół są kanoniczne, nawet tam, gdzie reguła *Libri Sexti* prawie bez zmian została przejęta z justyniańskich Digestów⁴⁰.

Część drugą komentarza rozpoczynają alegaty przepisów skąd została zaczerpnięta (*sumpta*) dana reguła. Wskazane zostały tu odpowiednie *regulae iuris* Digestów oraz inne reguły z *Liber Sextus*; niejednokrotnie alegaty te występują jeszcze przed samym kazusem.

³⁹ Zob. A. Vetulani, *Początki uniwersyteckiej nauki prawa w Polsce*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 3 (1968), s. 265 i n.; a także: W. M. Bartel, *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego przed reformą Kołłątajowską*, o. c., s. 167 i n.; E. Estreicher, *Kultura prawnicza*, s. 47; A. Van Hove, *Prolegomena*, s. 469.

⁴⁰ Np. reg. 6 (D, 50, 17, 185); reg. 50 (D, 50, 17, 77). O regułach prawa w Digestach i *Liber Sextus* zob. P. Stein, o. c.

Właściwy komentarz obejmował ujęte w kolejne *notae* typowe metody średniowiecznego wykładu, jak: *exemplificatio* (wskazanie przypadków zastosowania danej reguły przez powołanie odpowiednich przepisów prawa, przeważnie za pośrednictwem Dinusa lub Glosy zwyczajnej do *Liber Sextus*), *distinctiones* (omówienie podstawowych pojęć ogólnych danej reguły, z powołaniem się na kanony bądź *leges*; w tej części autor naszego dziełka zastosował różnorodne metody interpretacji: *argumenta a simile*, *a fortiori*, *a contrario*, *ad absurdum*), *contraria* i *similia*. W szeregu regułach podana została *ratio regulae*, płynąca z jakiegoś przepisu prawa, rzymskiego lub kanonicznego⁴¹. Wywody zostały opatrzone licznymi alegatami⁴² z pomników prawa i literatury prawniczej. Z pomników powołane zostały tu poszczególne części *Corpus iuris civilis* w jego średniowiecznej postaci⁴³: *Digesta vetus i novum*, *Infortiatum*, *Codex* wraz z *Libri tres*, *Institutiones*, Nowele Justyniańskie w redakcji *Authenticum* oraz *Corpus iuris canonici*: Dekret Gracjana, Dekretały Grzegorza IX, *Liber Sextus*, Klementyny; w jednym wypadku (reg. 84) powołano *Extravagantes communes*. Alegaty te w przeważającej części przeszły do naszego pomnika z najbardziej znanych w średniowieczu komentarzy *regulae iuris*, jak: Dinusa de Mugello, Jana Andrzejowego, Jana Mnicha († 1313)⁴⁴ — a nie z bezpośredniej lektury *Corpus iuris*.

Alegaty literatury prawniczej są wyjątkowo liczne. Najczęściej powoływany autorami są wspomniani — Dinus de Mugello (*Super regulis iuris* — w 57 regułach) oraz Jan Andrzejowy (*Quaestiones mercuriales*, *Glossa in Sextum*, *Glossa ad Clementinas* — łącznie wszystkie w 61 regułach). Dzieła tych dwu pisarzy można uznać za podstawowe dla krakowskiego wykładu; poszczególne fragmenty nieznanego autor przytaczał

⁴¹ Np. reg. 6 (*Nemo poterit ad impossibile obligari*): *Et huius regulae ratio potest esse quia omnis obligatio aut in dando aut in faciendo consistit. l. ii. in prin. ff. de ver. obli. (D., 45, 1, 2). Sed quod non est, nec esse potest dari aut fieri. non potest, ergo ibi obligatio consistui nequit.*

⁴² Zob. A. Vetulani, O sposobach powoływania się na przepisy prawa rzymskiego i kanonicznego w późniejszym średniowieczu, *Kwartalnik Historyczny*, L, z. 1, s. 51 - 60. Dla rozwiązania alegatów prawa rzymskiego posłużyć może doskonale włoskie wydawnictwo: *Indices Corporis Civilis Iuxta Vetustiores Editiones Cum Criticis Collatis, Ius Romanum Medii Aevii Subsidia, I, Pars I Index titulorum*, Mediolani 1964; *Pars II Index legum* (3 vol.), Mediolani 1967, *Pars III Index paragraphorum*, Mediolani 1970.

⁴³ W średniowieczu całość kodyfikacji justyniańskiej dzielono na: 1) *Digestum vetus*, *Digestum novum*, *Infortiatum*, obejmujące materiał Digestów; 2) *Codex* — z wyłączeniem ksiąg 10, 11, 12, które weszły jako tzw. *Libri tres* obok Instytucji i pomników prawa lennego do 3) tzw. *Volumen*; czwartą częścią było 4) *Authenticum* — nieurzędowy zbiór nowel justyniańskich. Por. F. C. v. Savigny, o. c., t. III s. 420 - 536.

⁴⁴ Zob. I. F. Schulte, o. c., s. 191 - 193.

nieraz dosłownie, a niekiedy — choć rzadko — odsyłał czytelnika wprost do tych właśnie dzieł⁴⁵.

Inni powoływani to: Abbas (Mikołaj de Tudeschis, *Lectura ad Decretales*), Akkursjusz (Głosy zwyczajne do Digestów, Kodeksu i Instytucji), Archidiacon (Guido de Baysio, *Apparatus ad Decretum* i *Commentarius ad Sextum*), Antoni de Butrio, Azo (*Summa ad Codicem*), Baldus (Komentarze do Digestów, Kodeksu i *Libri Feudorum*), Bartłomiej z Brescii (Glosa zwyczajna do Dekretu Gracjana), Bartolus (Komentarz do Digestów), Bernard z Parmy (Glosa do Dekretalów), Henryk de Bohic (Komentarz do *Liber Sextus*), Hostiensis (Henryk de Segusio, *Summa super titulis decretalium*), Innocenty IV (*Apparatus in quinque libros decretalium*), Jan Mnich (*Apparatus in Librum Sextum*), Jakub Butrigarius (*Lectura ad Codicem*), Paweł de Liazaris, Piotr de Ancharano, Filip Franchus (*Lectura super titulo de regulis iuris in VI*), Speculator (Wilhelm Durantis, *Speculum indiciale*)⁴⁶. W trzech regułach (37, 78, 80) powołał się na Arystotelesa.

Powyższy wykaz dobitnie unaocznia rozległość cytowanej literatury; dowodzi dużego odczytania autora naszej Lektury. Odnosi się wrażenie jak gdyby autor omawianego pomnika, omawiając jakiegoś pojęcie prawne, chciał się popisać swoją erudycją, powołując licznych autorów i ich dzieła⁴⁷. Szczególnie zwraca uwagę rozległość alegatów romanistycznych. Zważywszy, że dopiero od r. 1518 miał miejsce w Krakowie systematyczny wykład prawa rzymskiego⁴⁸, zaś dopiero w 1533 r. ustanowiono w Krakowie pierwszą katedrę romanistyczną⁴⁹, właśnie komentarz reguł prawa zaznajamiał scholarów z podstawowymi pojęciami tego prawa.

Ze wstępu jak i treści komentarzy reguł w naszej Lekturze okazuje się, iż nieznany autor w poglądach na zagadnienie reguł prawa nie wyszedł poza twierdzenia wypracowane w średniowiecznej doktrynie. Za Dinusem powtórzył — powołując się na justyniańskie Digesta (D, 50, 17, 1) — iż reguła w krótkiej postaci ujmuje to, co znajduje się w wielu różnych księgach prawa (*regula iuris compendiosa narratione que alibi in multis iuris partibus diffuse tradita sunt comprehendit*); reguły wywo-

⁴⁵ Glossa [in *Sextum* Jana Andrzejowego] *hic in principio remittit ad iura, ut habetur casus huius regulae*. (reg. 32, 72); — *ut in XVI casibus in glo[ssa] enumeratis* (reg. 16). Por. też reg. 35.

⁴⁶ Imiona i tytuły dzieł rozszyfrowałem przy pomocy: J. F. Schultego, o. c., i F. C. Savigny'ego, o. c.

⁴⁷ Wskazują na to m. zd. zwroty odsyłające do tych dzieł, w rodzaju: *De hoc materia tractat plenissime Pe. de anco.* (Petrus de Ancharano) *in repetitione huius regule* (reg. 42); — *plene determinant Henricus Boek [Bohic] in reg. Quamvis* [!]. s. eo. ti. (in VI°, 5, 12 R. J. 14) (reg. 47); — *de quibus modis argumentandi vide per Bal[dus] in l. Conventicula C. de epis. et cleri.* (C., 1.3.15), *ubi latissime species argumentationis in iure in unum collegit* (reg. 78).

⁴⁸ W. M. Bartel, o. c., s. 173; por. też: H. Barycz, *Historia*, s. 209 - 210.

⁴⁹ H. Barycz, o. c., s. 210.

dążą się z prawa (w reg. 8: *Ex — — legibus et consimilibus iuribus pressens regula generalis progreditur*; podobnie we wstępie: *regulae iuris ex iure non autem econtra summuntur*). Zapewne dlatego, komentując poszczególne reguły, podawał — za Janem Andrzejowym — przepisy, na podstawie których zostały one sformułowane. Również z przepisów prawa, względnie innych reguł, wyprowadzał *ratio* danej reguły. Niestety, brak jest w omawianym dziełku wyraźniejszych wypowiedzi w innych kwestiach, jakie wiązały się z istotą reguł prawa. Tak więc przejawy naukowych dyskusji o regułach w krakowskim wykładzie są raczej skromne. Nie może to jednak podważyć wartości Lektury, która była dziełem propedeutycznym; jej zadaniem było — jak to już zaznaczono — wprowadzenie młodego scholara w świat nieznanych pojęć prawnych.

IV

Jak wyżej wzmiankowano, o pochodzeniu krakowskiej *Lectura super titulo de regulis iuris* jak dotychczas pisał tylko Stanisław Estreicher. W t. XXX *Bibliografii polskiej* (s. 196) ten wybitny historyk prawa sformułował pogląd — choć zaznacza, że go nie sprawdził — iż omawiane dziełko stanowiło krakowskie wydanie średniowiecznego traktatu Jana Andrzejowego, zainicjowane prawdopodobnie przez znamienitego polskiego jurystę z XVI w. — Grzegorza z Szamotuł. Wysuwając jego osobę, S. Estreicher kierował się następującymi trzema okolicznościami:

1) właśnie w tym mniej więcej czasie (pierwsze ćwierćwiecze XVI w.) Grzegorz wykladał w Krakowie reguły prawa;

2) zachował się traktat *Regulae Sexti*, będący podstawą jego wykładów uniwersyteckich (Bibl. Jag. Ms 2539) ⁵⁰;

3) daty wydań innego Grzegorzowego dzieła, a mianowicie „*Processus iuris brevior*” ⁵¹ (1524, 1531, 1537) ⁵² zbiegają się z datami wydań naszej Lektury (1512, 1524, 1531, 1537, 1542).

⁵⁰ Zob. W. Wisłocki, *Katalog rękopisów o. c.*, t. II, nr 2539.

⁵¹ *Processus iuris brevior Joannis Andreae per Gregorium Shamotulanum iuris pontifici doctorem pro tyrunculis resolutus cum practica exemplari in Regno Poloniae circa strepitum fori spiritualis observari solita*, 8°, k. 83+9 nłb., wyd. u F. Unglera (Kraków). Pierwsza część tego dzieła stanowi przedruk *Ordo iudicarius* Jana Andrzejowego; drugą, poświęconą polskiemu procesowi kanonicznemu napisał sam Grzegorz. Zob.: S. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXX s. 196 i n., a także: W. M. Bartel, o. c., s. 175; H. Barycz, *Historia*, o. c., s. 206 i tenże (w:) *Polski słownik bibliograficzny*, t. IX Wrocław—Warszawa—Kraków 1960 - 1961, s. 90.

⁵² K. Koranyi, (w:) *Joannes Cervus Tucholiensis i jego dzieła. Z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce*, Przewodnik Historyczno-Prawny, 1930, z. 1 s. 24, wymienia ponadto wydanie weneckie z 1573 r. Por. też K. Bukowska, o. c., s. 39 i przyp. 9.

Pogląd S. Estreichera budzi jednakże wątpliwości. Przede wszystkim Jan Andrzejowy należy do autorytetów najczęściej powoływanych w Lekturze; jego nazwisko występuje prawie przy każdej regule, zazwyczaj w postaci alegatu: *Joan. an. in merc. (Quaestiones mercuriales)*, a także *Joan. an. in glo. (Glossa in Sextum)*. Nadto — wśród autorytetów powoływanych w krakowskim wykładzie reguł występują pisarze tworzący później od Jana Andrzejowego, jak jego uczeń Paweł de Liazaris († 1356)⁵³, czy słynni komentatorzy: Bartolus († 1357)⁵⁴ i Baldus († 1400)⁵⁵.

Autorstwo Jana Andrzejowego wyklucza definitywnie porównanie Lektury z dziełami tego jurysty dotyczącymi reguł prawa, a więc jego glosą do *Liber Sextus* i *Quaestiones mercuriales*. Krakowskiej Lektury nie można uznać za streszczenie któregośkolwiek z tych dzieł. *Glossa*⁵⁶ różniła się od naszego wykładu reguł sposobem ujęcia; zawierała zasadniczo tylko objaśnienia do poszczególnych terminów prawnych z licznymi odsyłaczami do innych przepisów prawa czy literatury prawniczej. Zresztą regułom była poświęcona jedynie jej niewielka część (in VI° 5, 12 *De regulis iuris*).

Drugie wspomniane dzieło Jana Andrzejowego — *Quaestiones mercuriales*⁵⁷ — było wielkim komentarzem samych tylko reguł prawa. Zgodnie z przypuszczeniem S. Estreichera — rękopis tego właśnie dzieła mógł być podstawą wydania Unglerowskiej Lektury. Jednakże nawet pobieżne porównanie obu wyklucza taką możliwość; różnią się one bardzo poważnie, zarówno samym układem, jak i treścią. Dzieło Jana Andrzejowego zawiera zgrupowane w porządku alfabetycznym komentarze poszczególnych reguł prawa kanonicznego, uzupełnione wykazem reguł z Digestów na tę samą literę. Komentarze obejmują praktyczne kwestie wynikające z danej reguły i ich *solutiones*. O ujęciu wykładu reguł w krakowskiej Lekturze wspomniano wyżej.

Dla zobrazowania, że nie mamy do czynienia z tymi samymi dziełami, wystarczy zestawić początkowe fragmenty komentarzy dowolnej reguły:

Quaestiones mercuriales

In argumentum. LXXVIII Jo. mo. (Johannes Monachus) dicit ponendum casum per c. Sicut. de con. dist. i. et per c. quanto s. de consuetu. Prima gl. dicit unde sumpta et ponit exempla interse-

Lectura super titulo

In argumentum. Regula 78. Hec reg. sumitur ex reg. Que propter necessitatem. ff. eo. ti. Potest poni casus in terminis per c. i. lv dis. Presuppono quod beneficia regularia debent conferri regula-

⁵³ Por. J. F. Schulte, o. c., s. 246.

⁵⁴ Por. F. C. v. Savigny, o. c., t. V, s. 151.

⁵⁵ Ibidem, s. 228.

⁵⁶ Por. o. c., w przyp. 12.

⁵⁷ *Quaestiones mercuriales super regulis iuris*, Roma, G. Lauer, 1476 (Bibl. Jag. Inc 1491). O dziele tym zob.: F. C. v. Savigny, o. c., t. IV s. 119-120; J. F. Schulte, o. c., s. 216; S. Steling-Michaud, o. c., coll. 90.

rens solutionem superfluitatis. Secundo no. ex regula generali quod determinant. In glo. i. ibi que propter necessitatem recepta sunt non debent in argumentum trahi. In prima glo. ibi alias non liceret, hoc ideo quia ibi est prohibito.

ribus et secularia secularibus et maxime religiosi non debent habere administrationem ecclesiarum secularine eis detur materia vagandi. Et ponatur quod est tanta penuria et defectus clericorum secularium quod non inveniuntur seculares sacerdotes quibus possent conferri illa beneficia. An tunc poterint conferri regularibus et religiosis etiam monachis in defectum secularium sacerdotum, et dicendum quod sic.

Co więcej, wczytanie się w tekst naszego dziełka pozwala dostrzec — na co dotąd nie zwrócono uwagi — że Lektura jest dziełem powstałym w Polsce, a nie tylko w Polsce wydany. Wskazuje na to kazus reguły 68⁵⁸, w którym czytamy: *Aliquis Cracoviensis pono vult contrahere cum aliqua puella poznaniensis matrimonium non tamen in propria persona vult petere civitatem poznaniensem et ibi cum ea contrahere an poterit hoc expedire per unum procuratorem ad hoc specielem mandatum ab eo habentem* (wyd. 1524).

Jak wspomniano, od 1491 r. w Uniwersytecie krakowskim wykładano reguły prawa. Wykłady prowadził najmłodszy w hierarchii fakultetu jurystów profesor, każdorazowy senior bursy Długosza (prawników)⁵⁹. *Lectura super titulo de regulis iuris* stanowiła zapewne, publikowany właśnie dla potrzeb krakowskich scholarów, podręcznik reguły prawa⁶⁰. Cieszył się dużą poczytnością, o czym dobitnie świadczy liczba wydań.

⁵⁸ Za polskim pochodzeniem omawianego dziełka przemawia także fragment reg. 45, który stanowi przeróbkę z Dinusa de Mugello (*De regulis iuris in Sexto*) przede wszystkim przez zmianę nazw jednostek monetarnych:

Lectura:

Primo ex verisimilitudine. Secundo ex eo quod plerumque fieri consuevit. Exemplum, si vendo alicui librum pro decem florenis et ego venditor dico me sensisse de ungaricalibus et emptor renensibus. Iam oritur dubitatio de quibus florenis videatur actum. Et dicitur hic, quod primo debemus inspicere quod est verisimilius. Nam si communi estimatione valet liber decem ungaricales, tunc actum videtur verisimiliter de decem ungaricalibus. Si autem valet decem renenses communi estimatione quia ita vendit, tunc videtur actum de decem renensibus. Si autem de communi estimatione non apparet, tunc sequenda est consuetudo regionis. Nam apud nos in Wisna nomine floreni secundum loquendi usum venit renensis.

Dinus:

...nam primo ex verisimilitudine ubi gratia vendo tibi librum pro X et ego venditor dico me consensisse de X librist tornensis et tu emptor de X libris perusinorum sensisse te dicis dubitatur de quam pecunia videatur actum. Et dicitur, quod primo inspicere debemus, id quod est verisimilius; nam si libra valet X libras turonensis actum videatur verisimiliter de tornensis. Si decem perusinorum, tunc videatur actum de perusinis. Sed si communis extimatio libre medium teneat, ita quod non apparebat cui esset proximior, tunc sequimur consuetudinem regionis, ut hic et ff. l. semper in stipulationibus et ad idem ff. de re. du. l. i. et l. utrum § quesitum et ed. trab. l. quotiens.

Floreny węgierskie i reńskie były używane w Polsce w XVI w.

⁵⁹ Zob. przyp. 33.

⁶⁰ Por. S. Estreicher, *Kultura prawnicza*, s. 46. O powiązaniu Lektury z kra-

V

Powinno się wyjaśnić, kto był autorem krakowskiej Lektury reguł prawa. Jak wspomniano wyżej — najprawdopodobniej była ona podręcznikiem uniwersyteckim; skłania to, by śladem S. Estreichera szukać jej autora w kręgu wykładowców prawa krakowskiej Alma Mater pierwszej połowy XVI w. Czasy „złotego wieku” w historii Akademii należą do lepiej poznanych. Znawca dziejów uniwersyteckich tej epoki H. Barycz, jako wybitnych uczonych-prawników krakowskich tego okresu, wymienia: Andrzeja Górę, Jakuba z Ercieszowa, Dominika z Secymina, Jana Amicyna z Krakowa, a dalej Garsiasa Quadrosa z Sewilli i Grzegorza z Szamotuł⁶¹. W przeciwieństwie do pierwszych czterech, nieznanymi z działalności pisarskiej, w odniesieniu do Garsiasa i Grzegorza mamy informacje o ich wcale bogatej aktywności naukowej. W czasie kiedy ukazała się nasza Lektura (1512) prawdopodobnie żaden z pierwszych czterech wymienionych jurystów krakowskich nie wykładał reguł prawa (katedra reguł uważana była za najniższą i dlatego zasiadali w niej najczęściej nowi profesorowie; ostatnim inkorporowanym przed 1512 r. do wydziału prawa był Garsias z Sewilli). Stąd też autora Unglerowskiej Lektury należałoby upatrywać w osobach: Grzegorza z Szamotuł bądź Garsiasa Quadrosa z Sewilli.

Grzegorz z Szamotuł⁶², mieszczanin z pochodzenia, z krakowskim uniwersytetem był związany od r. 1499, kiedy wstąpił na wydział *artes* i gdzie w 1506 r. uzyskał stopień magistra. Jakiś czas był w Krakowie docentem (1506 - 1507 i 1509 - 1513, w międzyczasie był rektorem szkoły katedralnej w Gnieźnie). W 1513 r. wyjeżdża do Włoch. Tytuł doktora dekretów zdobywa najprawdopodobniej w Bolonii; świadczy o tym nie zauważona dotąd przez badaczy jego własnoręczna notatka w rękopisie Bibl. Jag. 2539 (k. 302 coll. a) rubro: *Bononiae 1514 in studio cepte sculo per me Gregorio*⁶³. Po powrocie do kraju w 1517 r. został inkorporowany do wydziału prawa; do r. 1521 — kiedy objął profesurę zwyczajną — wykładał, jako senior bursy Długosza, *regulae iuris*. Był autorem kilku prac; najśłynniejsze to: drukowany w Krakowie u Unglera w 1524 r. i 1529 r. *Enchiridion impendimentorum* oraz wspomniany już *Processus iuris brevior*, będący przeróbką znanego dzieła Jana Andrzejowego.

krakowską Wszechnicą świadczy także kazus reg. 49 (*Quidam scholar huius studii excessit contra statuta universitatis*) a także herb Akademii krakowskiej na karcie tytułowej w wyd. z 1537 r. (Zob.: K. Estreicher, *Bibliografia*, t. XXI s. 138).

⁶¹ H. Barycz, o. c., s. 199 - 209; a także tegoż autora biogramy wymienionych prawników w *Polskim słowniku biograficznym* (I, s. 87; V, s. 319 - 320; VII s. 287; VIII s. 396; IX s. 90).

⁶² H. Barycz, *Historia*, s. 199 - 209, a także PSB, IX s. 90.

⁶³ W odczytaniu notatki skorzystałem z pomocy p. dr Marii Kowalczyk (Kraków), za co wyrażam jej serdeczne podziękowanie.

Jak wiadomo, S. Estreicher łączył z Lekturą osobę Grzegorza z Szamotuł przypuszczając, iż to właśnie on był inicjatorem jej wydań; sam jednakże podniósł wątpliwość wynikającą stąd, iż w roku pierwszego wydania Lekturny (1512) Grzegorz z Szamotuł nie był jeszcze w pełni wykształconym prawnikiem⁶⁴; tytuł doktora dekrétów zdobył przecież dopiero w okresie 1514 - 1517.

W Bibliotece Jagiellońskiej zachował się pisany ręką Grzegorza z Szamotuł tekst traktatu *Lectura super regulae iuris* (Ms 2539). Traktat ten był podstawą jego wykładów reguł w krakowskim *studium generale* w latach 1518 - 1520. Gdy porównamy ten traktat z naszą Lekturą, okazuje się, że są to dwa różne dzieła. Wprawdzie występują między nimi pewne podobieństwa, niektóre fragmenty są nawet identyczne (w obu korzystano z komentarza Dinusa de Mugello), jednakże różnice są zbyt duże, przede wszystkim w treści, by można je było uważać za dzieła tej samej osoby. I tak: Lektura Grzegorza jest traktatem obszerniejszym, komentarze poszczególnych reguł przeważnie różnią się od odpowiednich komentarzy naszego starodruku; brak jest również poprzedzających właściwe wywody kazusów, a nadto reguły prawa kanonicznego uzupełnione zostały, wzorem *Quaestiones mercuriales*, zestawieniem reguł prawa z Digestów.

Jest rzeczą chyba pewną, że Grzegorz znał Unglerowską *Lectura super titulo de regulis iuris* po raz pierwszy wydaną w 1512 r., skoro przecież od r. 1518 wykładał reguły prawa, a dziełko nasze ukazało się w okresie przed śmiercią Grzegorza (1540 r.) drukiem aż sześć razy; należy jednakże wątpić, by właśnie on był jej autorem.

Autorstwo krakowskie wykładu reguł prawa przypisywałbym Garsiasowi Quadrosowi z Sewilli⁶⁵, doktorowi obojga praw uniwersytetu bolońskiego. Ów Hiszpan przybył do Polski w 1505 r. wraz z powracającym ze swej misji włoskiej Erazmem Ciołkiem, biskupem płockim i dyplomata. Ten znamienity mąż stanu ściągnął do Polski wybijającego się prawnika (Garsias przez jakiś czas wykładał w Bolonii), który odtąd stał się doradcą prawnym polskiej kancelarii koronnej, przede wszystkim w zakresie spraw międzynarodowych. Brał on udział, obok wybitnych prawników polskich, w zjeździe poznańskim (VII 1510), gdzie miał być rozstrzygnięty spór polsko-krzyżacki w sprawie złożenia przez wielkiego mistrza Zakonu hołdu lennego; także i później oddał duże usługi w sprawie polsko-krzyżackiej, opracowując memoriały i pisma przedstawiające polski punkt widzenia i polską rację stanu. Związany z kołami dworskimi, za wstawiennictwem Zygmunta Starego został wpisany w *Album Studiosorum* krakowskiego uniwersytetu w 1510 r. (Bibl. Jag. Ms 259 s. 19)⁶⁶. Od tego też roku obejmuje wykłady przerywane udziałem w misjach politycznych. Umiera w

⁶⁴ S. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXX s. 196.

⁶⁵ H. Barycz, *Historia*, s. 202 - 205 oraz w: PSB, t. VII s. 287.

⁶⁶ Por.: W. Wisłocki, o. c., II, s. 95.

1518 r. Przez współczesnych uważany był za najwybitniejszego prawnika teoretyka i praktyka. Jak pisze H. Barycz⁶⁷: „Uniwersytet, jak wnioskować można z głosów i wynurzeń jego profesorów cenił go sobie wielce, jako «człowieka uczonego», któremu równego zaledwie można było znaleźć w Królestwie”.

Spuścizna naukowa Garsiasa zachowała się do naszych czasów tylko w części. Znamy rękopis jego niewielkiego traktatu *Crimen laese maiestatis* ofiarowanego przezeń swemu protektorowi Erazmowi Ciołkowi, dalej komentarz do traktatu Jana Andrzejowego *Lectura super arboribus consanguinitatis et affinitatis* wydany dwukrotnie w 1513 (Wiedeń) i 1522 r. (Kraków)⁶⁸. Ponadto — jak podaje Janocki a za nim K. Estreicher⁶⁹ — Garsias był autorem drukowanego w 1512 r. w krakowskiej oficynie Hallera *Breviarum iuris utriusque*; niestety, dzieło to nie dotrwało do naszych czasów.

Mój pogląd, iż prawdopodobnie Garsias z Sewilli był autorem Unglerskiej Lektury opieram na następujących okolicznościach. W 1512 r., a więc kiedy ukazało się pierwsze wydanie omawianego wykładu reguł, Garsias był już profesorem krakowskiej Wszechnicy (od 1510 r.); jako nowy, najmłodszy powołaniem profesor przez jakiś czas zapewne, zgodnie ze zwyczajem, wykładał właśnie *regulae iuris*. W tym czasie pozostawał w kontakcie z Florianem Unglerem. Dowodzi tego zapiska w aktach konsystorskich krakowskich (z 7 VII 1512), przedrukowana przez J. Ptaśnika w *Monumenta Poloniae Typographica* (t. I, Lwów 1922, s. 65 nr 152):

Florianus impressor librorum de platea Vysliensi ad acta presentia personaliter constitutus, 4 flor. pecun. certi debiti venerabilis domino Garsiae Quadros de Hispania, utriusque iuris doctori, hinc ad quindenam se sub censuras ecclesiasticis soluturum obligavit. Praesentibus notariis. Et in continenti per honorabilem Gregorium presbyterum de Scala monitus fuit de mandato domini, ut pareat obligationi (a. 1512, Mercurii, 7 Iulii).

H. Barycz⁷⁰ na podstawie tej zapiski przypuszczał, iż Garsias w tymże 1512 r. drukował u Unglera jakąś rzecz, ale nie podał o jakie dzieło w tym wypadku chodziło. Sądzę, iż była to właśnie nasza *Lectura super titulo de regulis iuris*; znamienna jest szczególnie zbieżność daty powyższej zapiski (7 VII) i daty druku pierwszej edycji Lektury, figurującej w notce na ostatniej karcie: *Impressum Cracouie opera Floriani Unglerii*.

⁶⁷ H. Barycz, *Historia*, s. 204.

⁶⁸ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XVII, s. 32-33. K. Bukowska zwróciła uwagę, że krakowskie wydanie z 1522 r. nie stanowiło pełnego powtórzenia edycji wiedeńskiej (1513), a nadto spotykamy w nim ślady nawiązania do stosunków polskich (Tomasz Drezner, o. c., s. 37 przyp. 3).

⁶⁹ Janociana, III, s. 126. Cyt. za K. Bukowską, o. c., s. 38 przyp. 5.

⁷⁰ H. Barycz, *Historia*, s. 205 przyp. 1; tenże w PSB, VII s. 287.

Duodecimo die Julii. Anno Millesimo quingentesimo duodecimo (12 VII 1512) (Bibl. Jag. Cim O. 494).

Za autorstwem Garsiasa przemawiałoby także bogactwo alegatów i wiążąca się z tym szeroka znajomość literatury tak kanonistycznej, jak i romanistycznej, co nie dziwi u bolońskiego doktora. Bez wątpienia znał on nie tylko wszystkie ważniejsze dzieła o regułach prawa, ale także i takie, których związek z regułami był pośredni — jedynie poprzez zawarte w regułach pojęcia prawne. Nie bez znaczenia jest tu moim zdaniem okoliczność, iż w komentarzu reg. 16 (*Decet concessum a principe beneficium esse mansurum*), objaśniając termin *principe* autor Lektury wskazał przepis Kodeksu Justyniana, głoszący zasadę *princeps solutus est legibus* (C., 1, 14, 4). Zasady tej nie przytoczył w swoim wykładzie reguł Grzegorz z Szamotuł; alegatu tego przepisu nie ma także w komentarzach reg. 16 Dinusa czy Jana Andrzejowego. Na zasadę *princeps legibus solutus* prędzej mógł powołać się zbliżony do kręgów dworskich Hiszpan niż ktokolwiek inny w Polsce.

Nie powinna dziwić anonimowość naszej Lektury. Najprawdopodobniej wynikała ona z faktu, iż Unglerowskie wydanie było drukowanym tekstem wykładu Garsiasa, być może sporządzonym przez któregoś z jego uczniów. W takich właśnie okolicznościach został wydany również anonimowo komentarz Garsiasa do *Lectura super arboribus consanguinitatis* Jana Andrzejowego (wydanie wiedeńskie z 1513 r.)⁷¹. Późniejsze wydania Lektury mogły być inicjowane przez Unglera w nadziei zysków wobec popularności dziełka, czy nawet Grzegorza z Szamotuł. Jednakże obecnie nie da się tego w żaden sposób ustalić.

Wacław Uruszczak (Kraków)

LE COURS SUR LES RÈGLES DE DROIT DANS LES PREMIÈRES DÉCENNIES DU XVIe SIÈCLE À L'UNIVERSITÉ DE CRACOVIE

Résumé

En 1517, l'officine de Florian Ungler, typographe cracovien, a édité un petit ouvrage anonyme *Lectura super titulo de regulis iuris Libro VI*. Dans les recherches scientifiques on supposait qu'il lui-même constitue une réimpression du traité de Joannis Andreae, L'auteur prouve que l'ouvrage en question a été écrits en Po-

⁷¹ Imię Garsiasa występuje dopiero w tytule drugiego wydania z 1522 r., inicjowanego przez jego ucznia Jana Barcika (Zob. H. Barycz, PSB t. VII s. 287). Nieśtety porównanie tego dzieła z naszą Lekturą nie dało dodatkowych argumentów, przemawiających za tezą niniejszego artykułu; brak podobieństw — poza śladami nawiązania do stosunków polskich w wyd. 1522 (zob. przyp. 68) — tłumaczyć należy rozbieżnością tematów obu prac.

logne. Il doit son origine à un juriste espagnol Garsias Quadros de Séville, chargé de cours du Studium Generale de Cracovie de 1510 à 1518. Il arriva en Pologne de Bologne à l'invitation de l'évêque de Płock Erazm Ciołek. À la diplomatie polonaise il servit de „conseilleur” de droit. En 1510 il participa au congrès de Poznań convoqué à régler des questions litigieuses entre la Pologne et l'Ordre Teutonique en Prusse. Outre l'ouvrage *Lectura*, mentionné ci-dessus, Garsias Quadros est connu comme l'auteur d'un commentaire à *Lectura super arboribus consanguinitatis* de Joannis Andreae (la première édition anonyme eu 1513) et d'un traité dédié à Erazm Ciołek *De crimine laese maiestatis* dont le manuscrit se trouve dans la Bibliothèque Nationale de Varsovie.